

Israel Finkelstein

ZAPOMENUTÉ KRÁLOVSTVÍ

ARCHEOLOGIE A DĚJINY
SEVERNÍHO IZRAELE

VYŠEHRAĐ

Na přebalu:

Severovýchodní část Megida s pozůstatky stavby
tradičně spojované se Šalomounem,
pocházející však až z doby Omríjovců
(1. pol. 9. stol. př. n. l.)

Tato kniha vznikla z přednášek Israele Finkelsteina
na Collège de France a vyšla nejprve francouzsky pod názvem
Le Royaume biblique oublié © Odile Jacob, Paris 2013
Český překlad se řídí původním anglickým zněním textu
The Forgotten Kingdom. The Archaeology and History of Northern Israel,
vydaným Society of Biblical Literature, Atlanta 2013

Translation © Marie Čapková, 2016
Odborná revize doc. Filip Čapek, Th.D.

ISBN: 978-80-7429-757-1

OBSAH

Předmluva k českému vydání	11
Poděkování.	13

ÚVOD

Proč psát knihu o severním království?	15
1. Historiografie a historická paměť.	15
2. Nové trendy v archeologii	20
3. Osobní pohled	24

1. RANÝ VÝVOJ V KENAANU: STÁTNÍ ÚTVAR MLADŠÍ DOBY BRONZOVÉ ŠEKEM A POSLEDNÍ OBDOBÍ KENAANSKÝCH MĚSTSKÝCH STÁTŮ MLADŠÍ DOBY ŽELEZNÉ I

1.1 Mladší doba bronzová.	29
1.1.1 Šekemský státní útvar v el-amarnském období.	32
1.1.2 Konec mladší doby bronzové	38
1.2 Doba železná I.	39
1.2.1 Vysočina	39
1.2.2 Nížina	45

2. PRVNÍ SEVEROIZRAELSKÝ ÚZEMNÍ ÚTVAR: GIBEÓNSKÝ (ČI GIBEJSKÝ) STÁTNÍ ÚTVAR A SAULŮV DŮM

2.1 Gibeónsko-bételská plošina.	58
2.2 Šešonk I. a vysočina severně od Jeruzaléma	61
2.3 Exkurz: Země Benjamín – sever nebo jih?	65
2.4 Šešonk I., území Saulovců a archeologie	67
2.5 Uchování raných vzpomínek v knihách Samuelových: Případ Šíla.	70
2.6 Datování a rozloha saulovského územního útvaru	71
2.6.1 Datování Saula a Saulovců	71
2.6.2 Území Saulovců	72
2.7 Pelištejci, nebo Egypťané?	81

3. RANÉ OBDOBÍ SEVERNÍHO KRÁLOVSTVÍ: ÚZEMNÍ ÚTVAR TIRSA

3.1 Relativní datace, absolutní datace a historicita	85
3.2 Poznámky k hmotné kultuře	87
3.3 Tirsá	88
3.3.1 Lokalita, archeologický výzkum, stratigrafie	90
3.3.2 Výsledky vykopávek	92
3.3.3 Diskuze	95
3.4 Oblast ovládaná územním útvarem Tirsá	96
3.4.1 Dan	97
3.4.2 Ben-hadad	98
3.4.3 Co na to archeologie?	99
3.4.4 Šešonk I. a Jizreelské údolí	99
3.4.5 Západ a východ	100
3.5 Expandující raný územní útvar s centrem na vysočině	101
3.6 Vzestup Jarobeáma I.	103
3.7 Tirsá a Jeruzalém	105

4. SEVERNÍ KRÁLOVSTVÍ ZA VLÁDY OMRÍJOVCŮ

4.1 Omríjovská architektura	111
4.1.1 Samaří	113
4.1.2 Jizreel	121
4.1.3 Chasór	122
4.1.4 Jahas a Atarót v Moábu	123
4.1.5 Tell ar-Rumaith v Gileádu	128
4.1.6 Jiná sídla	130
4.1.7 Shrnutí: Typické znaky omríjovské architektury	131
4.2 Území ovládané Omríjovci	133
4.3 Demografické složení omríjovského království	137
4.4 Ekonomické zdroje Omríjovců	140
4.5 Písemné doklady	143
4.6 Kult	143

5. POSLEDNÍ STOLETÍ SEVERNÍHO KRÁLOVSTVÍ

5.1 Chazaelův útok na severní království	149
5.1.1 Čtyři horizonty destrukce mladší doby železné IIA na severu	149

5.1.2	Textové doklady	152
5.2	Chazaelův nový řád	154
5.3	Dan a Betsaida	157
5.4	Labutí píseň Izraele	159
5.4.1	Územní expanze	159
5.4.2	Hospodářská prosperita	162
5.4.3	Reorganizace kultu	169
5.4.4	Rozvoj písemných dokladů a utváření severních textů	170

6. POZNÁMKY KE DVĚMA USTAVUJÍCÍM MÝTŮM SEVERNÍHO KRÁLOVSTVÍ

6.1	Realita za jádrem jákobovského cyklu	175
6.2	Původ a vývoj vyprávění o exodu a tradice o putování pouští	179
6.3	Shrnutí	185

7. KONEC SEVERNÍHO KRÁLOVSTVÍ A CO NÁSLEDOVALO: NOVÝ VÝZNAM POJMU IZRAEL

7.1	Izraelci v Judsku po zániku severního království	189
7.2	Vznik konceptu biblického Izraele	191

ZÁVĚR

	Dlouhodobé dějiny versus jedinečnost Izraele	195
1.	Otázka načasování	195
2.	Dlouhodobé dějiny	196
3.	Izrael a Judsko	198

	Poznámka překladatele	201
	Seznam zkratek	202
	Bibliografie	204
	Rejstřík osobních jmen	224
	Rejstřík místních názvů	226
	Rejstřík biblických míst	230

ÚVOD

Proč psát knihu o severním království?

V první polovině 8. století př. n. l. ovládal Izrael velkou část území obou hebrejských království (obr. 1) a počet jeho obyvatel tvořil tři čtvrtiny z celkového počtu obyvatel Izraele a Judska (Broshi a Finkelstein 1992). Izrael měl nad Judskem vojenskou i ekonomickou převahu a v první polovině 9. a v první polovině 8. století př. n. l. (tedy téměř polovinu koexistence obou království) Izrael jižnímu království vládl. Přesto však Izrael zůstává ve stínu Judska. Ani příběhy hebrejské Bible, ani moderní vědecké bádání nevěnují Izraeli zdaleka takovou pozornost jako Judsku.

1. HISTORIOGRAFIE A HISTORICKÁ PAMĚŤ

Dějiny starověkého Izraele¹ v hebrejské Bibli byly sepsány judskými autory v Jeruzalémě, hlavním městě jižního království a centru davidské dynastie. Vyjadřují proto judské představy o území, království, Chrámu a kultu. A dokonce i to, co někteří autoři považují za rané vrstvy dějin starověkého Izraele (např. McCarter 1994; Halpern 2001; Römer a de Pury 2000, s. 123–128; Hutton 2009), bylo napsáno až po porážce severního království a deportaci jeho elit Asýrií. Na konci 7. století, kdy byla sepsána starší vrstva deuteronomistických dějin (Cross 1973, s. 274–288; Na'aman 2002b; Römer 2007), bylo severní království již více než sto let jen zašlou, matnou vzpomínkou, a to v období s chybějící kontinuitou písařské činnosti. Je pravda, že izraelské tradice v hebrejské Bibli obsaženy jsou. Mám na mysli oddíly, jako je jákobovský cyklus v 1. knize Mojžíšově (de Pury 1991), příběh exodu (van der Toorn 1996, s. 287–315), tzv. „Kniha zachránců“ v knize Soudců (Richter 1966), pozitivní tradice o králi

¹ V této knize označujeme výrazem „starověký Izrael“ obyvatelstvo severního i jižního království doby železné, kdežto „Izrael“ označuje severní království. Co se týče těchto dvou „hebrejských království“, zastávám sice ideologii pozdějších judských autorů, zároveň si však jsem vědom podobnosti i rozdílů v hmotné kultuře a myšlenkovém světě severu a jihu (viz Finkelstein 1999a).

[16]..... Proč psát knihu o severním království?

Obr. 1: Mapa Izraele a Judska v 8. století př. n. l.

Saulovi v knihách Samuelových, Elijášovy a Elišovy prorocké příběhy v knihách Královských a dva severní prorocy Ozeáša a Ámose (více o „severních“ textech v hebrejské Bibli viz Schiedewind 2004; Fleming 2012). Tyto tradice se do Judska mohly dostat ústním podáním nebo v písemné formě.

Původní severní texty (nebo alespoň některé z nich) mohly být zapsány již v první polovině 8. století př. n. l. v hlavním městě Samari nebo v Hospodinově Chrámu v Bét Elu na severní hranici Judska (mimo jiné Fleming 2012, s. 314–321; pozdější datování jejich sepsání v Bét Elu viz Knauf 2006; Davies 2007a, 2007b; archeologie Bét Elu viz Finkelstein a Singer-Avitz 2009). Psané texty i ústní tradice do Judska po pádu Izraele pravděpodobně přinesli v roce 720 př. n. l. izraelští uprchlíci (Schniedewind 2004; Finkelstein a Silberman 2006b). Odhady demografického nárůstu v Judsku počínaje dobou železnou IIA po dobu železnou IIB (9. století př. n. l. až konec 8. či začátek 7. století př. n. l.) svědčí o tom, že v mladší době královské tvořily skupiny Izraelců podstatnou část obyvatelstva jižního království (Finkelstein a Silberman 2006b). Severní tradice se staly součástí judského kánonu buď proto, že potvrzovaly judskou ideologii, nebo kvůli politické potřebě začlenit poměrně velkou izraelskou populaci do judského království. V druhém případě byly původní izraelské tradice podřízeny judským potřebám a ideologii, jako tomu bylo například v případě knih Samuelových. Ty sice obsahují negativní izraelské tradice o zakladateli davidovské dynastie, ale jejich pohled Davida zprošťuje jakéhokoli provinění (McCarter 1980a; Halpern 2001). Skutečný původní hlas Izraele je tak v hebrejské Bibli sotva slyšitelný.

„V popisu situace po pádu severního království, jak je podán v deuteronomistických dějinách, se jasně projevuje politická ideologie. Je soustředěna na Judsko. Tvrdí se zde, že veškerému území, které kdysi patřilo Izraeli, musí vládnout davidovský král, že všichni Hebrejci musí přijmout vládu davidovské dynastie a že musí uctívat Boha Izraele v jeruzalémském Chrámu. Příběh severního království je tak povětšinou podáván jen telegraficky a má negativní zabarvení.² Hebrejci ze severu se mohou stát členy národa, pokud uznají ústřední postavení

² V knize Paralipomenon, která vznikla mnohem později než knihy Královské, pravděpodobně až ve 3. století př. n. l., a která představuje teologii a politickou ideologii druhého Chrámu, se dějiny severního království neobjevují vůbec.

jeruzalémského Chrámu a dynastie, jejich království a králové se však považují za nelegitimní.

Jen Jarobeámovi I. a Achabovi se věnují poměrně velké oddíly, ale snad ani není třeba říkat, že vyznění těchto textů je negativní. Zakladatel severního království Jarobeám I. je zde popisován jako prvotní odpadlík od víry, jako člověk, jehož hříchy od samého počátku odsoudily sever k zániku (Cross 1973, s. 274–288). Vládu dalších severoizraelských králů shrnuje jen pár vět. Zakladateli nejslavnější severní dynastie, králi Omrímu, pod jehož jménem je Izrael známý v asyrských záznamech, je věnováno toliko šest veršů. Jen jeden z těchto veršů je informativní, tedy svou podstatou interpretačně nepředpoklatý. Pouhých sedm veršů je pak věnováno Jarobeámovi II., jednomu z nejvýznamnějších králů v dějinách obou hebrejských království, který panoval po dobu asi čtyřiceti let (788–747 př. n. l.) a dobyl rozsáhlá území. Velmi málo je řečeno o hlavním městě Samaří a poměrně málo je známo o městech a vesnicích mimo hlavní město. To bylo zapříčiněno jejich vzdáleností od Jeruzaléma a tím, že autoři tuto krajinu z vlastní zkušenosti neznali. Druhý fakt lze dobře předvést na izraelském území v Zajordání, v souvislosti s nímž Bible zmiňuje jen několik měst, ačkoli se velikostí rovná území Judské vysočiny, u něhož Bible uvádí jména asi padesáti měst.

Tato situaci byla ještě posílena tím, že biblickému, archeologickému a historickému bádání o starověkém Izraeli dominovala judsko-křesťanská tradice, která byla rovněž utvářena hebrejskou Biblí, tedy judským textem. Biblistika se tak zabývá především Judskem a judským pohledem na Izrael, který byl formulován sto let po pádu severního království.

Archeologický výzkum tento obraz Izraele do jisté míry uvádí na pravou míru. Judsko doby železné bylo podrobeno důkladnému zkoumání. Jeruzalém je, především v posledních padesáti letech, jedním z měst s nejintenzivnějším archeologickým výzkumem a archeologické vykopávky proběhly také téměř ve všech významných sídlech v okolí Jeruzaléma: v Mispě a Chebrónu na vysočině, v Lakíši a Bét Šemeši v Šefele a v Beer Šebě a Aradu v Beeršebském údolí. Ani Izrael nepřišel v tomto ohledu zkrátka. V hlavním městě Samaří proběhly v minulosti dvakrát důkladné archeologické vykopávky a archeologickému výzkumu byla podrobena také všechna hlavní

naleziště, tzn. Bét El, Šekem a Tell el-Far'ah (Tirsa) na vysočině, Gezer na jihozápadě, Dór na pobřeží a Megido, Jizreel, Chasór a Dan v severních údolích. Krajina severního království, a to jak vysočina, tak nížina, byla navíc předmětem pečlivého geodeticko-topografického průzkumu, který umožnil zakreslit mapy osídlení podle historických období. Terénní výzkum tak umožňuje napsat dějiny Izraele z pohledu archeologie, bez zátěže judské ideologie, a díky tomu podat vyváženější rekonstrukci dějin jak starověkého Izraele obecně, tak konkrétně obou hebrejských království.

Tato kniha se věnuje příběhu severního království hlavně v jeho formativních fázích. Hlavní slovo zde má archeologie, a to jak výsledky vykopávek, tak geodeticko-topografických průzkumů. Vyprávění archeologie následně propojujeme s tím málem, co známe ze starověkých textů Předního východu, a s těmi biblickými texty, u kterých se lze domnívat, že poskytují pravdivé, tedy nikoli propagandistické, informace o severním království, i kdyby mělo jít jen o matné vzpomínky.

U biblických materiálů, které nepocházejí ze severních kruhů (například informace obsažené v knihách Královských), se samozřejmě nabízí otázka, jak se judští autoři/autor, kteří žili v Jeruzalémě v pozdní době královské, dozvěděli o událostech, které se odehrály staletí před jejich dobou, některé z nich navíc na místech od Jeruzaléma velmi vzdálených. Je zřejmé, že judští autoři/autor měli k dispozici seznam izraelských králů s trváním jejich vlád a dalšími informacemi o jejich původu a úmrtí. Informace z tohoto seznamu jim umožňovaly uvědomit si souvislost mezi izraelskými a judskými králi. Údaje obsažené v krátkých biblických verších jsou poměrně přesné, jak potvrzují mimobiblické asyrské texty. Je třeba si také uvědomit, že severní prameny (pokud byly skutečně sepsány v první polovině 8. století v Samaří nebo Bét Elu) byly formativním fázím dějin Izraele a Judska v 10. století př. n. l. časově mnohem blíže než judští autoři pozdní doby královské či doby pozdější. Zatímco severní autory dělilo od formativní fáze jen jedno století, rané judské autory, kteří žili v 1. polovině 7. století př. n. l., od ní dělila celá tři staletí. Významným pramenem informací pravděpodobně byli izraelští uprchlíci, kteří se usadili v Judsku a nejspíše poskytli judským autorům psané materiály a ústní tradice o různých částech území severního království na obou stranách Jordánu.

Záměrem této knihy není podat vyčerpávající výklad o hmotné kultuře a dějinách severu v době železné. Jejím cílem je zabývat se především geopolitickou situací v jižní Levantě, územní historií Izraele a tím, co odborná antropologická literatura označuje jako formování státu, tj. vývoj územních entit s administrativním aparátem. Zvláštní pozornost bude věnována vlivu prostředí na historický vývoj a dlouhodobým procesům, které určovaly dějiny severu na konci 2. a počátku 1. tisíciletí př. n. l.

Chronologicky tato kniha pokrývá období od mladší doby bronzové po dobu železnou IIB. Podle absolutní chronologie je to období přibližně mezi lety 1350 a 700 př. n. l. Hlavní debata se však zaměřuje na kratší časové období, a sice na vzestup státního územního celku na centrální vysočině Izraele přibližně mezi lety 1000 až 850 př. n. l. Mladší doba bronzová se zde zkoumá především jako model, pro který máme k dispozici poměrně dobrý archeologický a historický materiál. Poslednímu století v dějinách severu se věnujeme jen letmo v závěru knihy. Závěrečná kapitola se zabývá izraelským obyvatelstvem v Judsku po roce 720 př. n. l., což je fenomén, který byl pro formování hebrejské Bible určující.

2. NOVÉ TRENDY V ARCHEOLOGII

Nejprve je třeba popsat vývoj v pojetí chronologie. Naše znalosti o relativní i absolutní archeologii vrstev doby železné a památek v Levantě se radikálně změnily. V relativní chronologii umožnil intenzivnější výzkum souborů keramiky s jednoznačným stratigrafickým zařazením na nalezištích, jako jsou Megido a Tel Rechov na severu a Lakíš na jihu, rozdělit dobu železnou do šesti fází podle typologie keramiky: starší a mladší doba železná I (Arie 2006; Finkelstein a Piasezky 2006), starší a mladší doba železná IIA (Herzog a Singer-Avitz 2004, 2006; Zimhoni 2004a; A. Mazar a kol. 2005; Arie 2013), doba železná IIB a doba železná IIC (Zimhoni 2004b). V absolutní chronologii umožnil výzkum pomocí radiokarbonové metody přesné datování těchto fází s přesností na méně než padesát let. Nyní se lze obejít bez starších argumentů, které vycházely z nekritického čtení biblického textu (např. Yadin 1970; Dever 1997).

V této knize budou použita data, která jsou výsledkem dvou výzkumů:

(1) Statistický model vytvořený na základě velkého počtu výsledků radiokarbonového datování: 229 výsledků z 143 vzorků, které pocházejí ze 38 vrstev na 18 nalezištích na severu i na jihu Izraele (Finkelstein a Piasezky 2010, vycházejíce z Sharona a kol. 2007 a jiné studie; tabulka 1).³ Výsledky radiokarbonového datování z Izraele představují nejdetaillnější výsledky, které kdy byly pro tak krátké časové období a na tak malém území v archeologii starověkého Předního východu publikovány.

Tabulka 1: Datování fází keramiky v Levantě a přechod mezi fázemi podle nedávných výsledků karbonového datování (na základě Bayesovského modelu, 63 % shoda mezi modelem a daty)

Fáze keramiky	Datování fáze (př. n. l.)*	Přechod mezi fázemi (př. n. l.)
Mladší doba bronzová III	-1098	
		1125-1071
Starší doba železná I	1109-1047	
		1082-1037
Střední doba železná I	1055-1028	
		1045-1021
Mladší doba železná I	1037-913	
		960-899
Starší doba železná IIA	920-883	
		902-866
Mladší doba železná IIA	886-760	
		785-748
Přechodná doba železná IIA/B	757-	

* Začátek první a konec poslední fáze nelze pomocí dostupných dat určit.

³ Model rozděluje období popisované v této knize poněkud jinak než výše uvedené rozčlenění na šest fází keramiky. Zavádí mladší dobu bronzovou III a rozděluje dobu železnou I nikoli do dvou, ale do tří fází. Končí mladší dobou železnou IIA, což je zapříčiněno halštatským plató kalibrační křivky radiokarbonového datování, které znemožňuje získat přesné datování vzorků z doby železné IIB a IIC.

(2) Statistický model jednoho naleziště, a to Megida: cca 100 výsledků radiokarbonového datování na základě asi 60 vzorků z 10 vrstev v Megidu, což pokrývá období přibližně 600 let mezi asi 1400 a 800 př. n. l. (Toffolo a kol. 2014; viz obr. 2). Megido je pro podobný model obzvláště vhodné, protože se zde ze zmiňovaného období zachovaly čtyři velké vrstvy destrukce, v nichž je k dispozici mnoho organických vzorků se spolehlivým kontextem. Na žádném jiném nalezišti nebylo zajištěno takové množství výsledků pro tak hustou stratigrafickou souslednost.

Obecný model (viz tabulka 1) představuje konzervativní přístup k datování. Data fází se v něm do jisté míry překrývají a přechodná období mají poměrně široké rozmezí. Když tento model uvedeme v soulad s historickou argumentací (např. konec egyptské nadvlády v mladší době bronzové III), dostaneme se k následujícím datům, která budou použita v této knize (Finkelstein a Piasezky 2011):

Mladší doba bronzová III: 12. století – asi 1130 př. n. l.

Starší doba železná I: konec 12. století a 1. polovina 11. století př. n. l.

Mladší doba železná I: 2. polovina 11. století a 1. polovina 10. století př. n. l.

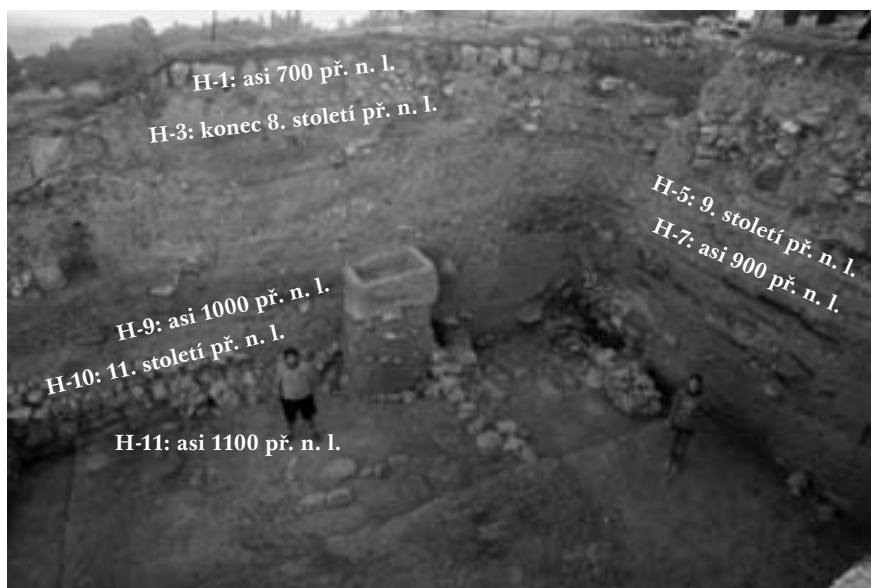
Starší doba železná IIA: poslední desetiletí 10. století a začátek 9. století př. n. l.

Mladší doba železná IIA: zbývající část 9. století a začátek 8. století př. n. l.

Doba železná IIB: zbývající část 8. století a začátek 7. století př. n. l.

Proces sestavování dějin severního izraelského království na základě archeologie usnadňuje další vývoj v archeologii Levanty z posledních let, který lze shrnout do několika bodů:

(1) Rozloučení se s představou velkého sjednoceného království za dnů zakladatelů davidovské dynastie. Podle hebrejské Bible a tradičního pohledu v biblickém a archeologickém bádání (které vycházelo z nekritického čtení biblického příběhu) se sjednocené království rozkládalo na celém území Izraele a panovník mu vládl z Jeruzaléma. Podle několika biblických zmínek, které pravděpodobně vyjadřovaly realie doby železné, království sahalo od Danu po Beer Šebu (2S 3,10; 1Kr 5,5). Podle jiné verze, pravděpodobně přidané v perském období, království zaujímalo mnohem větší území (1Kr 5,4). V biblickém

Obr. 2: Východní a jižní kontrolní bloky v sekci H v Megidu – různé vrstvy a jejich relativní a absolutní chronologie.

bádání je dnes zřejmé, že biblická představa velkého sjednoceného království je literárním konstruktem, který vyjadřuje územní ideologii, představy o královském úřadu a teologické myšlenky judských autorů pozdního královského období (např. Van Seters 1983, s. 307–312; Knauf 1991, 1997; Miller 1997; Niemann 1997; Finkelstein a Silberman 2006a). V archeologii je dnes, mimo jiné také díky výše uvedenému radiokarbonovému výzkumu, zřejmé, že památky, které byly tradičně pokládány za projev velkého sjednoceného království 10. století př. n. l., byly ve skutečnosti postaveny za vlády omríjovské dynastie v 9. století př. n. l. (shrnutí viz Finkelstein 2010). Tento vývoj ve výzkumu umožnil nově porozumět panování omríjovských králů, zvláště jejich stavební činnosti a demografické struktuře jejich království. Konec představy o sjednoceném království jako historické skutečnosti znamená, že dvě hebrejská království vznikala paralelně vedle sebe jako dva na sobě nezávislé útvary v souladu s dlouhodobými dějinami centrální vysočiny v době bronzové a železné.

(2) Vývoj ve výzkumu relativní a absolutní chronologie vrstev z doby železné v Levantě, jak je popsán výše, vedl k poznání, že vrstvy doby železné v severních údolích stále vykazují „kenaanskou“ hmotnou kulturu a územní uspořádání (kap. 1).

(3) Rozsáhlé topografické průzkumy na vysočině, včetně ústřední části severního království, umožňují vytvořit mapy osídlení pro různé fáze doby železné, a tak lépe porozumět demografickým, ekonomickým a společenským změnám, které přispěly k vzestupu územních útvarů v severním Izraeli.

3. OSOBNÍ POHLED

K zájmu o zkoumání severního království mě přivedlo několik období v mé kariéře terénního archeologa. Díky rozsáhlému archeologickému výzkumu na vysočině severně od Jeruzaléma, kterého jsem se v 80. letech účastnil, jsem si uvědomil, jak zvláštní postavení vysočina ze společenského a ekonomického hlediska zaujímá (podrobněji viz Alt 1925b; Marfoe 1979). Také jsem si povšiml intenzity osídlení v době železné v oblastech severně od Jeruzaléma ve srovnání s územím ležícím jižně a rovněž cyklického, dlouhodobého charakteru procesů osídlování na vysočině (Finkelstein 1995). Nahlížet na dějiny osídlování vysočiny z pohledu cyklických dějin je pochopitelně v rozporu s ústřední představou biblických autorů (a také mnoha moderních vědců), že starověký Izrael byl ojedinělým jevem a že dějiny Izraele byly v podstatě lineární, tedy že se odvíjely od dobytí po osídlení, pak po období charismatických vůdců (soudců), vznik království a vzestup územních království. Když jsem si to vše uvědomil, vzpomněl jsem si na historiky francouzské školy Annales (např. Bloch 1952; Braudel 1958), podle kterých dlouhodobé procesy a změny v krajině nemají o nic menší vliv než význačné „události“, jakými jsou vojenská tažení nebo intriky odehrávající se v mocenských kuloárech paláců a chrámů. Geodeticko-topografické průzkumy na vysočině zkrátka osvětlily důležité dějinné procesy, například skrovné osídlení v mladší době bronzové, charakter vlny osídlení v době železné I, stabilitu osídlení většiny oblastí po celou dobu železnou v kontrastu s opouštěním sídel v jedné oblasti (na Gibeónské plošině) ve starší

době železné IIA a úpadek osídlení v jižním Samařsku po pádu severního království v roce 720 př. n. l.

Vykopávky na nalezišti v Šílu na počátku 80. let mi pomohly porozumět hmotné kultuře vysočiny a charakteru doby železné I, období vzniku starověkého Izraele (Finkelstein 1988). Výsledky topografického a archeologického výzkumu v Šílu navíc postupně vedly k tomu, že jsem si ještě více uvědomil, jak je to s biblickými prameny, které se věnují raným dějinám Izraele, složité.

Počátkem 90. let jsem se zaměřil na nížinu, a to především na Jizreelské údolí. Vykopávky, na kterých jsem se za posledních dvacet let s kolegy a studenty v Megidu podílel, umožnily lepší porozumění době železné v severních údolích.⁴ Když jsem se připravoval na vykopávky v Megidu, uvědomil jsem si, že tradiční datování vrstev doby železné a památek v Levantě je sporné. To mě vedlo k navržení tzv. nízké chronologie pro dobu železnou (Finkelstein 1996a), chronologického systému, který má nyní oporu v radiokarbonovém datování a který pomohl zásadně proměnit to, co o severním království víme. Vykopávky v Megidu mi pomohly pochopit také jiné problémy, kterými se tato kniha zabývá. Jedním z nich je výzkum konečné fáze mladší doby bronzové v severních údolích, dalším je mimořádná prosperita mladší doby železné I, především v Jizreelském údolí, která až donedávna nebyla plně vysvětlena. Tuto „labutí píseň“ kenaanské hmotné kultury a územního uspořádání jsem označil jako „nový Kanaan“, což je termín, který se dnes ve vědě běžně používá. Vykopávky v Megidu byly také podnětem k obnovenému zkoumání přechodu od hmotné kultury 2. tisíciletí k hmotné kultuře 1. tisíciletí na severu (někteří vědci označují tento proces jako přechod od kenaanské hmotné kultury k izraelské). Současně s vykopávkami v Megidu jsem se spolu s členy megidské expedice zúčastnil také dvou sezón archeologického výzkumu v Jizreelském údolí, který si kladl za cíl porozumět systémům osídlování, které odpovídaly hlavním fázím osídlení hlavního naleziště v Megidu. Výsledky této práce ukázaly

⁴ Za témata probíraná v této knize jsem obzvláště vděčen těmto (minulým i současným) členům megidské expedice: Davidu Ussishkinovi, Eric H. Clinovi a Baruchu Halpernovi, kteří byli spolu se mnou vedoucími expedice, a vedoucím pracovníkům Matthewovi J. Adamsovi, Eranu Ariemu, Normě Franklinové, Yuvalu Gadotovi a Mariu A. S. Martinovi.

velké rozdíly mezi dějinami osídlení v severních údolích a na centrální vysočině.

Třicet let terénní práce na vysočině i v nížině severního království mi umožnilo nově porozumět archeologii a dějinám starověkého Izraele. Toto nové porozumění vyústilo do série článků, které se zabývaly mnoha aspekty hmotné kultury doby železné, změnami v osídlení a historickým vývojem území. Všechny tyto články byly začleněny do této knihy a citujeme zde z nich.

1. RANÝ VÝVOJ V KENAANU:

Státní útvar

mladší doby bronzové Šekem
a poslední období

kenaanských městských států
mladší doby železné I

Máme-li si utvořit jasnou představu o osidlování a územních procesech, které se odehrály na vysočině a v severních údolích v mladší době železné I a v době železné IIA, přibližně 1050–800 př. n. l., je nutné se nejdříve zabývat předešlymi obdobími. Tím myslím mladší dobu bronzovou II–III a počátek doby železné I. V absolutní chronologii zaujímají přibližně období mezi léty 1350 a 1050 př. n. l. Mladší doba bronzová nám zde může obzvláště pomoci, protože poskytuje dobře archeologicky i textově zdokumentovaný případ vzestupu státního územního útvaru na centrální kenaanské vysočině.

1.1 MLADŠÍ DOBA BRONZOVÁ

Kanaan mladší doby bronzové byl územně rozdělen do městských států spravovaných egyptským administrativním a vojenským systémem. Každý městský stát sestával z hlavního města (které bylo zároveň sídlem panovníka) a systému vesnic v jeho okolí. Velikost hlavních měst, rozsah území, kterým vládla, počet jejich vesnic, počet jejich obyvatel a způsob jejich života (např. usedlý oproti nomádskému) se lišily.

K rekonstrukci územního uspořádání městských států mladší doby bronzové nám slouží tři nástroje (např. Finkelstein 1996c; Na'aman 1997c). Prvním jsou textové doklady. Zde jsou nejdůležitějším pramenem dopisy z el-Amarny ze 14. století př. n. l. (Moran 1992). Těchto přibližně 370 hliněných tabulek v akkadštině, které se našly na konci 19. století v el-Amarně ve Středním Egyptě, obsahuje diplomatickou korespondenci mezi faraonem Amenhotepem III. a Amenhotepem IV. na jedné straně a vládci městských států v Kanaanu (oblast dnešního Izraele, Palestinské samosprávy, Jordánska, Libanonu a jihozápadní Sýrie) na straně druhé. Lze se domnívat, že stav v el-amarnském období vystihuje stav celé mladší doby bronzové II–III, od 14. do 12. století př. n. l. Jednotlivci, kteří psali do Egypta nebo odtud dopisy přijímali, byli všichni vládci městských států. Ačkoli archiv není úplný (dopisy byly původně součástí mnohem většího archivu), domnívám se, že dostupný materiál umožňuje realistickou rekonstrukci územní mapy mladší doby bronzové. Tento názor dokládají tyto dva faktory:

(1) Většina kenaanských městských států zmíněných v archivu se objevuje ve více dopisech. To snižuje (avšak zcela nevyklučuje) možnost, že na mapě chybí další významné městské státy z důvodu neúplnosti archivu.

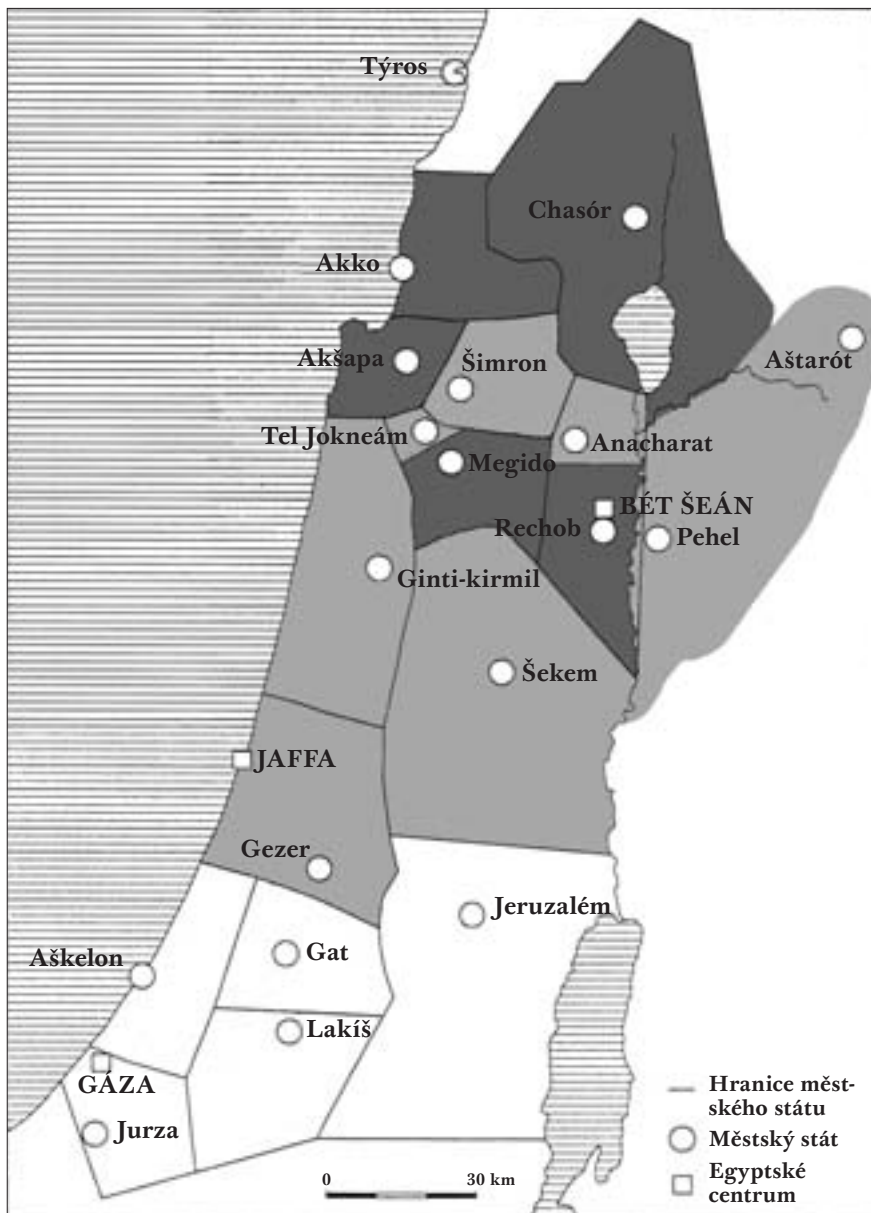
(2) Když se informace z archivu zanesly do mapy, nezůstala žádná „bílá místa“. Dopisy, které poskytují detailní informace o hraničních oblastech mezi státními útvary, naznačují, že se územní hranice hlavních států zmiňovaných v korespondenci dotýkají. Nesouhlasím proto s názorem, že určité oblasti Kenaanu, a to především na vysočině, byly jakýmsi „územím nikoho“ (Na’aman 1997c).

Hlavními městskými státy v oblasti budoucího území severního království a jeho bezprostředního okolí byly Týros, Akko, Akšapa, Ginti-kirmil (= Gat Karmel) a Gezer na Pobřežní planině, Damašek a Aštarót v jihozápadní Sýrii, Chasór, Rechob a Pehel v Jordánském údolí; Megido, Šim’on a Anacharat v Jizreelském údolí a jeho okolí a Šekem na samařské vysočině (obr. 3). Z el-amarnských dopisů se dozvídáme také o umístění egyptských administrativních center v Kenaanu. Hlavními egyptskými centry ve 14. století ve zmiňované oblasti byly Bét Šeán v Jordánském údolí a Kumidi v jižní části údolí Bikáa v Libanonu. Archeologické nálezy dosvědčují, že Bét Šeán měl důležité postavení i v pozdějších fázích mladší doby bronzové.

Druhým nástrojem, který nám pomáhá rekonstruovat územní uspořádání Kenaanu mladší doby bronzové, je petrografická analýza el-amarnských dopisů (Goren, Finkelstein a Na’aman 2004). Sídlo odesílatele dané tabulky lze určit podle mineralogické analýzy hlíny. Pokud tabulka nebyla poslána z jednoho z egyptských center, například z Gázy, centra egyptské správy v Kenaanu (nacházela se mimo zde pojednávanou oblast), mineralogie hlíny by měla odpovídat geologickému složení v okolí sídla odesílatele.

Díky petrografické analýze se v severní části Kenaanu potvrdilo postavení městských států známých z tabulek a jiných egyptských textů a přibyla dvě neznámá centra, z nichž jen jedno bylo na západ od Jordánu (Tel Jokneám, viz obr. 3).

Třetím nástrojem pro rekonstrukci velkého množství kenaanských městských států byla archeologie. Předpokládalo se, že se centra městských států pravděpodobně budou nacházet na větších nalezištích mladší doby bronzové. Dále se předpokládalo, že archeologický

Obr. 3: Státní útvary v mladší době bronzové na severu. Šekemská koalice je vyznačena světlešedě, protišekemská tmavošedě.

výzkum by zde odhalil doklady veřejné architektury, jako například paláce a chrámy. Nejlepšími takovými příklady jsou Megido, Chasór a Lakíš. Je důležité uvést, že ve většině případů se textové doklady z el-amarnského archivu a archeologické důkazy shodují, což jen dále potvrzuje názor, že el-amarnské tabulky poskytují celkem komplexní obraz územního uspořádání Kenaanu v mladší době bronzové. Předpokládá se, že území městských států bylo dostatečně velké a jejich obyvatelstvo dostatečně početné na to, aby zde vznikaly zemědělské přebytky a aby bylo možné uvolnit část pracovních sil pro práci na veřejných stavbách. Na uskutečnění velkých staveb potřebovaly státní útvary mladší doby bronzové minimálně několik tisíc obyvatel (toto téma rozvíjí Bunimovitz 1994).

Podle Alta (1925b) lze kenaanské městské státy zeměpisně rozdělit na dva typy. Ty, které se nacházely v nížině, měly poměrně malé území s hustým osídlením, kdežto městské státy se sídlem na vysočině nebo ty, které vládly oblastem na vysočině, zabíraly rozlehlé, řídko osídlené oblasti. Do druhé kategorie patří na severu dva městské státy: Šekem v severním Samařsku a Chasór v Jordánském údolí, který ovládal Horní Galileu. Šekem mladší doby bronzové poskytuje důležité srovnávací údaje, jež nám mohou pomoci porozumět procesům, které se odehrávaly v severní části centrální vysočiny v době železné. El-amarnské dopisy totiž nabízejí detailní zeměpisné a historické informace o pokusech Šekemu rozšířit své panství do nížiny a založit velký územní celek, rozkládající se na vysočině i v nížině.

1.1.1 Šekemský státní útvar v el-amarnském období

Existenci významného státního útvaru v Šekemu již ve střední době bronzové naznačuje Chosobekova stéla, nalezená v egyptském Abydu. Popisuje egyptské vojenské tažení do oblasti v 19. století př. n. l. Odkaz na „zemi“ Šekem a zmínka o Šekemu jako období Retenu (název Kenaanu) snad naznačují, že to bylo centrum velkého územního celku. Jenom o dvou nalezištích na centrální vysočině, Šekemu a Jeruzalému, se zmiňují egyptské zaklínací texty z 19.–18. století př. n. l., což je pravděpodobně známkou toho, že celá oblast byla rozdělena do dvou velkých státních uskupení, jednoho severního

s centrem v Šekemu a druhého jižního s centrem v Jeruzalémě. Šekem té doby byl zřejmě malým, neopevněným sídlem. V pozdější fázi střední doby bronzové se zde se již objevují monumentální kamenné stavby a násypy z hlíny, což svědčí o schopnosti tohoto státního útvaru řídit velké množství dělníků při stavbě veřejných budov.

Nejznámějšími postavami v el-amarnských dopisech byli, zejména kvůli svým územním ambicím a vlivu na egyptské zájmy v Kenaanu, vládce Šekemu Labayu⁵ a Abdi-aširta a Aziru, vládci království Amurru, které se nacházelo v dnešním Libanonu a západní Sýrii. Slova vládce Labayu: „Kdo jsem já, že by král mohl kvůli mně přijít o půdu“ (EA 254,6–9),⁶ jasně poukazují na druh obvinění, která se na něj z Egypta snášela, obvinění, která nemají v el-amarnské korespondenci obdobu. Jak to bylo s územím v oblasti, lze odhadnout sledováním manévrů Šekemu a jeho spojenců na jedné straně a kroků jejich protivníků na straně druhé. Stojí za to si povšimnout, že většina měst ve středním Kenaanu patřila do jedné ze dvou vzájemně soupeřících koalicí (obr. 3; detailněji s kompletnější bibliografií viz Finkelstein a Na'aman 2005; dopisy viz Moran 1992; Na'aman 1975).

1.1.1.1 Šekemská koalice

Šekemská koalice zahrnovala tyto městské státy na Pobřežní planině a v Jizreelském a Jordánském údolí:

GEZER

Byl jedním z nejdůležitějších městských států v Kenaanu. Nacházel se na mezinárodní silnici vedoucí z Egypta na sever. Další cesta odtud vedla na východ do hor u Jeruzaléma. Gezer ovládal úrodné

⁵ El-amarnské dopisy se výslovně nezmiňují o tom, že by Labayu a jeho synové vládli konkrétně v Šekemu. Jediná zmínka o Šekemu je v EA 289,18–24, kde jeruzalémský vládce Abdichiba praví: „Cožpak máme jednat jako Labayu, když zemi Šekem vydal Apiru?“ Petrografická analýza Labayuových dopisů potvrzuje, že vládl v severní části centrální vysočiny (Goren, Finkelstein a Na'aman 2004, s. 262–265) a z dlouhodobější historické perspektivy se mu přisuzuje vláda v Šekemu.

⁶ El-amarnské dopisy zde cituji pod zkratkou EA, dále uvádím číslo daného dopisu a daného řádku.

Ajalonské údolí. Skutečnost, že Gezer byl spojenec Šekemu, je zaznamenána na několika místech (např. EA 250,32–39, 53–56; 289,25–36). Vládce Labayu v určitou dobu vtrhl do Gezeru a zastrašoval jeho vládce, což bylo chápáno jako ohrožení egyptské nadvlády v Kenaanu (EA 253,11–25; 254,6–10, 19–29).

GINTI-KIRMIL

Místo jménem Ginti-kirmil bylo s největší pravděpodobností sídlem kenaanského vládce (EA 289,18–20). Petrografická analýza tabulek z el-Amarny prokázala, že toto sídlo se nacházelo na místě velkého pahorku vesnice Džát na Šáronské planině (Goren, Finkelstein a Naʿaman 2004, s. 256–259). Blízké vztahy mezi vládcem Ginti-kirmilu a šekemským vládcem Labayu z Šekemu lze vyvodit z EA 263,33–34. Na spojenectví mezi Ginti-kirmilem a Gezerem se odkazuje v EA 289,18–29.

TEL JOKNEÁM

Spojencem šekemského krále Labayu byl vládce jménem Balu-mehir, o čemž svědčí skutečnost, že měli být oba předáni egyptským úřadům (EA 245,36–45). Petrografická analýza dopisů poslaných tímto vládcem prokázala, že jeho město, jehož jméno se nezachovalo, se nacházelo v Tel Jokneám, severozápadně od Megida (Goren, Finkelstein a Naʿaman 2004, s. 250–255).

ANACHARAT

Petrografická analýza situovala sídlo vládce z el-amarnského období na východ Dolní Galileje, pravděpodobně v Tel Rekeš, což je s největší pravděpodobností místo, kde leželo kenaanské a biblické město Anacharat (Goren, Finkelstein a Naʿaman 2004, s. 241–243). Autor dvou dopisů poslaných z tohoto místa si stěžuje, že ho napadli nepřátelé Labayu a dobyli jeho město, což poukazuje na spojenectví vládců Anacharatu a Šekemu.

PEHEL

EA 250,35–38 zřejmě odkazuje na pokus synů vládce Labayu ovládnout Pihilu (tj. Pehel na východě Jordánského údolí, naproti Bét Šeánu). V EA 255 se píše, že vládce Pihilu byl Labayuovým synem.

V EA 256 vládce Pihilu uvádí, že pomohl Aštarótu z Bášanu, když se všechna města země zvané Garu stala jeho nepřáteli. To možná poukazuje na spolupráci mezi Aštarótem a osou Šekem – Gezer – Pihilu.

ŠIM'ON

Vládce Šamuny (biblický Šimron/Šim'on), která se nacházela v Tel Šimron na severozápadním konci Jizreelského údolí, se v dopisech nepřátelských koalic neobjevuje. To je překvapivé, protože Šamuna hraničila s územím některých hlavních aktérů v aféře vládce Labayu a jeho synů. Pohled na mapu (obr. 3) nám prozradí, že Šamuna byla jediným městem, které šekemská koalice potřebovala, aby mohla zcela obklíčit své protivníky v Jizreelském údolí. Události související se zjetím a zabitím vládce Labayu (EA 245) naznačují, že Šamuna byla na jeho straně.

1.1.1.2 *Koalice proti Šekemu*

Protivníky Šekemu a jeho spojenců byla následující města v Jizreelském a Jordánském údolí:

MEGIDO

Z EA 244–246 vyplývá, že Megido bylo zavilým nepřítelem vládce Labayu a jeho synů a ti Megidu na oplátku vyhrožovali.

RECHOB

Odesílatel EA 249–250 byl také nepřítelem Šekemu. Z obsahu EA 250 vyplývá, že vládl v Jizreelském údolí nebo jeho okolí. Poněvadž západní část údolí ovládalo Megido, lze z toho usuzovat, že Rechob vládl východní části. Petrografická analýza určila jako možné sídlo vládce Rechob, které se nacházelo v dnešním Tel Rechov v Jordánském údolí, jižně od Bét Šeánu (Goren, Finkelstein a Na'aman 2004, s. 248–250). Labayuovi synové vyvynuli po otcově smrti na tohoto vládce velký tlak, aby ho přiměli přejít na svou stranu a podpořit šekemskou koalici. On se však odmítl připojit a výhrůžky nahlásil faraonovi (EA 250,19–22).

AKŠAPA A AKKO

V EA 366 je zmínka o účasti Akka a Akšapy (nacházející se také v Akkské nížině) v alianci, která byla na straně faraona, zřejmě proti Šekemu a jeho spojencům.

CHASÓR

EA 364 se zmiňuje o nepřátelství mezi Chasórem a Aštarótem v Bášánu (jihozápadní Sýrie). Za předpokladu, že tato dvě království usilovala o moc nad mezinárodní silnicí, která vedla z Bét Šeánu do Damašku. Je pravděpodobně, že Chasór (největší a nejlidnatější kenaanské město mladší doby bronzové) se střetu dvou koalic účastnil a postavil se proti vzrůstající moci šekemské koalice.

1.1.1.3 Územní ambice Šekemu

Výše uvedené detaily svědčí o tom, že se Labayu pokoušel diplomaticky i vojensky z vysočiny kolem Šekemu expandovat do všech směrů (Finkelstein a Na'aman 2005). Na vrcholu svých manévrů ovládala šekemská koalice velké a důležité části středního Kenaanu, od Bášánu na severovýchodě přes centrální vysočinu po Šáron a Pobřežní planinu jižně od řeky Jarkon na jihozápadě (obr. 3). Ovládala důležité úseky mezinárodní silnice vedoucí z Egypta do Sýrie a Mezopotámie na Pobřežní planině a Bášánu a také část Královské cesty v Zajordání. Šekemská koalice vyvíjela nátlak na egyptskou pevnost v Bét Šeánu a hrozila, že ji odpojí od egyptských center v Jaffě a Gáze. Nelze se proto divit tomu, že egyptská vláda podpořila antišekemskou koalici.

Z dopisů a pohledu na mapu je zřejmé, že Šekem potřeboval ještě jedno území, aby získal vládu nad velkou částí Kenaanu: strategicky položené a úrodné Jizreelské údolí. Tím by Šekem plně ovládl mezinárodní silnici do Sýrie a Mezopotámie a také obilnici země. Manévry Šekemu jsou proto jasné: snažil se obklíčit dva vládnoucí městské státy v Jizreelském údolí, Megido a Rechob, a také egyptskou pevnost Bét Šeán. Jeho strategií bylo získat si státy na sever od údolí a vyvinout nátlak na města v údolí. Labayu a jeho synové napadli městské státy v Megidu a Rechobu a pravděpodobně se jim podařilo získat území na jižním okraji údolí.⁷

Tyto manévry ohrožovaly egyptské zájmy v Kenaanu, a egyptská správa reagovala tím, že žádala, aby vládce Labayu a jeho spojenci byli zatčeni a zodpovídali se před faraonem. Labayu byl zatčen a zabit, avšak jeho smrt na situaci nic nezměnila. Jeho synové, z nichž jeden vládl v Šekemu a druhý v Pihilu, v otcově agresivní politice pokračovali. Jak se Egyptanům nakonec podařilo zlomit koalici Šekemu, Gezeru a Pihilu, není známo.

„Šekemská aféra“ v el-amarnském období vrhá světlo na procesy, které se udály ve stejné oblasti o několik staletí později, tedy na vzestup severního izraelského království v raných fázích doby železné. Jako úvod k diskusi o paralelách k době železné v dalších kapitolách zde uvedeme čtyři poznámky:

(1) Kdyby se Šekemu podařilo ovládnout Jizreelské údolí a území bezprostředně na sever od něj, měl by nadvládu nad stejnými oblastmi, které o několik staletí později ovládlo severní království ve svém raném období (státní útvar Tírša, kap. 3).

(2) Důkladné zkoumání pozůstatků v Tell Balata – kde se Šekem nacházel – potvrdilo, že Labayu a jeho synové vládli svému mocnému státu ze skromného, neopevněného sídla (Finkelstein 2006b).

(3) Zatímco v Jizreelském údolí byl v mladší době bronzové hustý systém městských států a podřízených měst a vesnic, vysočina severního Samařska byla osídlena řídko a měla poměrně malý počet sídel. Na druhé straně však Šekem zřejmě vládl různorodému obyvatelstvu žijícímu usedlým i nomádským způsobem života, což mu propůjčovalo zvláštní sílu.

(4) Není důvod, proč by obdobný silný státní útvar v severní části centrální vysočiny nepokračoval také ve 13. až 11. století př. n. l., avšak chybí texty, které by tuto možnost dokládaly, případně ji vyvracely. Jako jediné vodítko může posloužit biblický příběh samovládců Abímeleka (Sd 9). Toto vyprávění, které se také týká oblasti Šekemu, pravděpodobně vychází ze severních vzpomínek na události, které se staly před mocenským vzestupem severního království (Na'aman 2011b a viz níže).

⁷ Následkem manévru vládce Labayu byl ze svého rodného města vyhnán vládce jménem Jašdata, spojenec Megida (EA 248). Badatelé jeho město ztotožnili s Taanachem na jihovýchodě Jizreelského údolí. Do této diskuse je nezahrnuji, protože toto určení je diskutabilní. Viz diskuse v Finkelstein a Na'aman 2005.

1.1.2 Konec mladší doby bronzové

Chasór, asi nejvýznamnější severní město, zpustošil pravděpodobně v 2. polovině 13. století př. n. l. velký požár (Yadin 1972; Kitchen 2002; Ben-Tor 2008). Jiné městské státy, včetně těch v Jizreelském údolí i egyptského centra Bét Šeánu, existovaly bez přerušení téměř celé jedno století. Systém kenaanských městských států pod egyptskou nadvládou v severních údolích skončil na konci 12. století př. n. l., kdy byla celá řada těchto měst vypleněna. Výsledky radiokarbonového datování v Megidu zařadily násilný konec města do období 1193–1113 př. n. l. (s 68 % pravděpodobností). Podstavec sochy se jménem Ramesse VI. nalezený v této lokalitě dokazuje, že Megido přežilo alespoň do období jeho vlády, tedy do let 1141–1133 př. n. l. S tímto předpokladem lze kalibrované výsledky radiokarbonového datování zúžit na období 1141–1113 př. n. l. V blízkém Bét Šeánu se našlo několik nálezů ze dnů Ramesse IV. (shrnutí viz Finkelstein 1996b; diskuse o chronologii u A. Mazara 2009). Bét Šeán tak přežil alespoň do dnů tohoto krále, tj. do let 1151–1145 př. n. l. Výsledky radiokarbonové analýzy v Bét Šeánu se zdají být podobné těm z Megida (A. Mazar 2009, s. 25–26).

Vlna destrukcí v Jizreelském údolí na konci 12. století př. n. l. byla rozsáhlá (Arie 2011), podle mého názoru se však systém osídlení zcela nezhroutil. Megido bylo zničeno jen částečně (vypálena byla především oblast kolem paláce) a je možné, že několik venkovských lokalit ničivou vlnu přestálo (Finkelstein 2003). Destrukce v údolí byly možná způsobeny útokem mořských národů (Ussishkin 1995) nebo místními nepokoji, tedy potyčkami mezi městskými státy, útoky tlup vysídlených národů (Apiru z egyptských pramenů) či pokusy o expanzi vedenými skupinami obyvatel žijících usedlým způsobem života z vysočiny. Pokud se týká vysočiny, Šekem byl zřejmě zničen v pozdější fázi mladší doby bronzové. Kvůli absenci egyptských nebo egejských nálezů je obtížné tuto událost přesně datovat, ať už na konec 13. století nebo do 12. století př. n. l.

REJSTRÍK OSOBNÍCH JMEN

- Abakuk, prorok 183
 Abdi-aširta 33
 Abdichiba, jeruzalémský vládce 33
 Abímelek, samovládce 44n, 37, 196
 Adad-nirari III., asyrský král 152, 155, 158, 166
 Achab, omriřovský král 18, 86, 101, 109n, 115, 131, 136, 152n, 165
 Achazjáš, judský král 86, 111
 Achazjáš, omriřovský král 109, 152
 Amenhotep III. 29
 Amenhotep IV. 29
 Amonův chrám v Karnaku 61
 Ámos, prorok 17, 180–182
 Apiru, skupina z egyptských pramenů 38, 44
 Ašer, bohyně 183
 Ašúrci 73n
 Aziru, vládce království Amurru 33

 Baalův chrám (1Kr 16,32) 169
 Baeša, král 86, 88, 96
 Ben-hadad, damašský král, syn Chazaelův 96–99, 153, 154, 159
 Benjamín, kmen 67

 David 17, 40, 51, 66n, 71n, 79, 86, 191–193
 Debora, prorokyně 67

 Egyptané 81
 El/Elohím, božstvo 186
 Éla, severoizraelský král 86, 88
 Elchánan 79
 Elijáš 17, 66, 110, 133, 171, 184
 Eliša 17, 66, 110, 133, 171
 Ešbaal (Íš-bóšet), syn Saulův 72–74
 Ezau 175

 Goliáš 79

 Hasmoneovci 197

 Cháran (Gn 29,4) 175n
 Chazael, král Aram Damašku 97n, 109–111, 122n, 133, 140, 144, 149–155, 157–160, 166, 195
 Chíram, týrský král 135
 Chosobekova stéla 32, 196

 Jahve z Témanu 183
 Jahve ze Samaří 183
 Jákob 185n
 Jákob, cyklus o 171
 Jákobův příběh 175
 Jarošeám I. 18, 45, 66, 86, 88, 95, 98, 103n, 181n, 196
 Jarošeám II. 18, 98, 152, 155, 159–162, 169, 177n, 199
 Jašdata, vládce 37
 Jehú, vazal Salmanassara III. a Chazaela 86, 111
 Jehúovo, spiknutí 111, 152
 Jeremjáš 70
 Jóachaz 153n, 159
 Jóaš, král 66, 135, 152–154, 157, 159, 166
 Jóram, izraelský král 152
 Jóram, omriřovský král 86, 109, 111, 152–154
 Jóram/Jehú 153
 Jóšijáš, král 185

 Kenaanci, jejich vyhnání z delty Nilu 180
 Kíš, otec Saulův 73

 Lában (Gn 29,4) 175n
 Labayu, vládce Šekemu 33–37, 81, 181, 196n

 Manasesovci 95
 Méa, král 126
 Méova stéla 86, 110, 113, 123, 138, 143n, 155
 Mojžíš 180

Nádab, syn Jarobeámův 86, 89
 Neftalí, kmen 133

Omří 18, 85*n*, 88, 96, 101, 109, 110, 113
 Omrjovci 53, 89, 96, 101, 103, 107,
 109–115, 120, 123, 130*n*, 133–140,
 143*n*, 155, 162, 176*n*, 195
 Ozeáš, prorok 12, 177, 180*n*

Rechabeám, král 61, 63

Salmanassar III., asyrský král 86, 109,
 122, 141, 149, 165

Samuel 40

Sancherib, asyrský král 156

Saul, král 15, 40, 53, 67, 69–75, 79, 81*n*,
 104, 171, 192, 196

Saul, jeho cyklus 53*n*, 67

Saul, jeho dům 82, 85

Saul, jeho zavržení 71

Saulovci 66*n*, 69–74, 96, 192

Selofchad, jeho dcery 95

Šalomoun 40, 71*n*, 86, 135, 165, 192

Šeba, syn Bichrího 67

Šešonk I., faraon (biblický Šíšak) 51,
 61, 63*n*, 67, 71*n*, 74, 79–82, 85, 99*n*,
 104, 181, 196*n*

Šímeí, syn Gérův 67

Šíšak, egyptský král (1Kr 11,40) 104

Tibní, syn Jarobeámův 86, 89

Tiglat-pileser III., asyrský král 98, 189

Zimrí, král 86, 88

REJSTŘÍK MÍSTNÍCH NÁZVŮ

- Ábel-bét-maaka 96n, 133, 160
 Abydos v Egyptě 32
 Adam, lokalita u potoka Jabok 63
 Afek 153n, 159
 Ajalonské údolí 34
 Akabský záliv 162, 182, 184
 Akko, přístav 30, 36, 48, 51, 197
 Akšapa 30, 36, 48
 Amón 77
 Amurru, království 103, 197
 Anacharat v Jizreelském údolí 30, 34
 Arad, pevnost 18, 156, 170
 Arair (biblický Aróer) 132
 Aram Damašek 66, 123, 128, 130, 133,
 137–140, 149–154, 191
 Argób 160
 Arnón, řeka 96, 124, 132, 136
 Asýrie 133, 141, 189, 194, 200
 Asýrie, její vliv na utváření příběhu
 o Mojžíšovi 185
 Asyrská říše 109, 199
 Atarót 13, 30, 35, 123–126, 131, 137,
 144, 155
 Atlit 163
 Azeka 75, 79
- Balu-mehir 34
 Bášán 35n, 137
 Beer Šeba 18, 22, 159, 170
 Beeršebské údolí 18, 61, 156n, 184
 Beitín, vesnice 97
 Benjamín, země 65n, 73n
 Benjamínské pohoří 67, 73n
 Bét El 17, 19, 44, 58, 65, 67, 87, 97n,
 136n, 169–171, 176–181, 186, 191,
 193, 199
 Bét El, chrám 17
 Bét Haggan (Dženín) 133
 Bét Chórón 61, 80
 Bét Lei 183
 Bét Šemeš 18, 155
 Betsaida 134n, 138, 140, 157n, 160
- Bét Šeán 30, 34–36, 38, 45, 50, 74, 81n,
 99, 144, 169, 171, 181
 Bétšeánské údolí 45, 52, 138
 Bikáa v Libanonu, údolí 30
- Dahr al-Umar, beduínský stát 103, 197
 Dair al-Qamar 103
 Dair Hanná 103
 Damašek 30, 36, 105, 109, 111, 128,
 133n, 136, 139, 144, 149, 155, 157–159,
 166, 189, 198
 Damašek, království 109
 Dan 19, 22, 88, 96–99, 110, 123, 133–140,
 152, 157–160, 169n, 178, 195
 Dan-jaan 160
 Darb el-Ghazza 162, 166, 169, 184
 Dibon 110, 124, 137, 139, 155
 Dór, přístav 19, 48, 101, 136, 141, 163
 Dótan 64
 Džát 34, 48
 Džaba' 73
- Eben-ezer, bitva u 40
 Edóm 166
 Efes-damím 79
 Efrajim, země 73n, 186
 Efrajimské pohoří 67, 73n
 Egypt 29, 33, 36, 61, 81, 82, 104, 140n,
 163, 165, 175, 180n, 185
 Egypt, Horní 61
 Egypt, Střední 29
 Ejn el-Qudeirat (Káde-barnea) 182
 Ejn Gev 130, 135, 138, 153
 Ejn Seforis 45
 Ekrón, pelištejské město 80
 el-Amarna, tabulky z 29, 34
 Éla, potok 80
 Éla, údolí 75, 79n
 el-Džib 73
 el-Husn 160
 et-Tell (biblický Aj) 58, 60

- Fachr ad-Dín 103, 197
Fénicie 136
- Galilea 61, 87, 96, 99, 101, 130, 133–139, 160, 178, 198
Galilea, Dolní 34, 45, 197
Galilea, Horní 32, 130, 134n
Galilea, jižní 103
Galilea, západní 135
Galilejské jezero 48, 51, 99, 101, 130, 133–135, 137, 153, 159
Gat, pelištejské město 75n, 80, 152, 154–157, 166, 191
Gat Karmel 30
Gáza 30, 36
Geba 73
Geba Benjamínova 73
Gerizím, chrám na hoře 194, 200
Geúr, aramejské království 191
Gezer 19, 30, 33–37, 126, 130n, 136n, 141, 197
Gibea 67, 73
Gibea Saulova 73
Gibea v Džabě 73
Gibea/Geba Benjamínova 73
Gibeat Elohim 73
Gibeón 58, 60–64, 67, 73, 78, 80n
Gibeón/Gibea 67, 73, 82, 96, 103–105, 171
gibeónský (gibejský) útvar 85, 196
Gibeónská plošina 24, 58
Gibeónsko-bételská plošina 58, 60, 64, 70, 85
Gibetón 78, 136
Gilbóa, pohoří 53, 74, 82
Gileád 67, 73n, 81n, 95, 100n, 103, 110, 128, 133–138, 141, 153n, 159n, 170n, 175–178, 186, 189
Gileád, severovýchodní 101, 128, 198
Gileád, severozápadní 178
Gileád, západní 81, 100, 101
Ginti-kirmil (Gat Karmel) 30, 34, 48n
Gób 80
- Haifský záliv 48
Har Adir 130, 134n, 137
- Chamát, cesta do 159
Chammá 52, 150
Chasór 19, 30, 32, 36, 38, 48, 50, 88, 96, 98n, 121–123, 126, 130–139, 149n, 157, 160, 163, 170
Cháwwót-jáir 160
Chirbet al-Mudaine ath-Thamad 124, 126n, 130n
Chirbet Mudaibí v jižním Jordánsku 118
Chirbet Atarus 124, 126, 128, 131, 143
Chirbet ed-Dawwara 58, 60
Chirbet en-Nahas 141, 156n, 162
Chirbet Qeiyafa 13, 75–80, 132
Chirbet Raddana 42, 58, 60
Chirbet Tell el'-Askar 60
Choréb 184
- Ijón 96, 133, 160
Irbid, město v Jordánsku 128, 160
- Jábeš v Gileádu 67, 73, 100, 171
Jabok, potok 61, 63n, 67, 74, 81, 99, 104, 171, 176, 178
Jaffa 36
Jahas v Moábu 13, 123n, 126, 131, 137, 155
Janóach 160
Jarkon, řeka 36, 155
Jarmúk, řeka 96
Jehud, poexilní provincie 175
Jeruzalém 15, 18n, 22, 24, 32n, 39, 57n, 61–64, 69, 70–75, 78, 97, 99, 101, 103, 105, 136, 156, 165, 170, 181, 183, 189–191, 194n, 200
Jibleám 133
Jizreel 19, 73n, 113, 120–122, 128, 131, 133, 137n, 141, 143, 157, 165
Jizreelské údolí 25, 30, 33, 35–38, 45, 48, 50n, 57, 61, 67, 74, 81n, 87, 96, 99–104, 121, 133, 137, 139n, 159, 169, 171, 178, 197

- Jizreelské/Bétšecánské údolí 53
 Jokneám 50, 87, 132, 149, 152, 157
 Jordánské údolí 30, 32, 34n, 48, 50, 88, 95n, 99, 103, 128, 137, 159n, 198
 Jordánské údolí, severní 45, 61, 96, 101
 Jordánsko 29
 Judská nížina 18
 Judská vysočina 18, 61, 63n
- Kabúl, oblast 135
 Káde-Barnea, pevnost 184
 Karkar, bitva u 86, 109, 122, 133, 141, 165
 Karmel, hora 49, 133
 Kede 160
 Keíla 78
 Kanaan 27, 29–37, 40, 61, 64, 74, 76, 81n, 138, 143, 181
 Kanaan, egyptská nadvláda 39
 Kanaan, střední 33
 Kinerót 96
 Kinneret 48, 50, 99
 Kíšón, řeka 48
 Kuntillet Adžrud 168n, 180–184
 Kuntillet Adžrud, kresby z 183
 Kumidi 30
 Kurku, monolit/nápis z 86, 109
 Kypř 156
- Lakíš 18, 20, 32, 76, 155, 166, 170
 Libanon 29, 163
 Libanonské pohoří 103, 197
 Lidbir 160
- Maaka, aramejské království 191
 Madaba 124, 138, 155
 Madabská planina 126
 Machanajim 63, 67, 73, 100
 Megido 19n, 22, 25, 30–42, 45–52, 85, 87, 99n, 109, 122, 132n, 141, 143n, 149n, 152, 157, 163, 165, 169, 181
 Mezopotámie 36, 189
 Michma 73
 Mikmáš 73
 Mispa 66, 73, 136, 156, 171, 176n
- Moáb 77, 113, 123, 126, 130–132, 136n, 139, 141, 143, 155n, 198
 Mrtvé moře 110, 123, 126, 136, 141, 156
 Muchamas 73
- Nachaal Besor 181
 Neftalí, země 96, 160
 Negev 156
 „nový Kanaan“ 25, 46, 48, 50n, 195
- Orontos, řeka 197
 Osmanská říše 197
- Páran 183
 Pehel 30, 34
 Pelištea 136
 Pelištejci 53, 74, 79–82, 192
 Penúel 63, 100, 170n, 178, 186, 199
 Penúel, chrám v 171
 Pihilu 34n, 37
 Pobřežní planina 30, 33, 36, 48, 76, 81, 96, 101, 136, 141, 154n, 158, 197
 Pobřežní planina, jižní 76
 Pobřežní planina, severní 61
- Ráma 67, 73
 Rámot v Gileádu 101, 128, 130, 135–137, 153n, 160
 Ramalláh 60n, 97, 104, 156, 190
 Ramtha 128
 Rechob 30, 35n, 49, 87, 99
 Rubut 78, 80
- Samaří 17–19, 85, 87–89, 95, 101, 111, 113n, 117n, 120n, 131n, 137, 143, 153n, 157, 162, 168n, 171, 183n, 189, 198n
 samařská vysočina 30
 Samařsko 72, 171, 186
 Samařsko, jižní 25, 191
 Samařsko, severní 32, 63n, 74, 85, 181, 186, 190, 194
 Semárajim 61
 Sereda, pevnost 104
 Sinaj 183

- Sinaj, severovýchodní 166
 Sóko 75, 79
 Sukót 63
 Sumur, město 197
 Sýrie 36
 Sýrie, jihozápadní 29n
 Sýrie, severní 118
 Sýrie, západní 33

 Šaalím, země 73
 Šaarajim, biblické sídlo 79n
 Šališa, země 73
 Šamuna (biblický Šimron/Šim'on) 35
 Šáron 36, 48, 96
 Šáronská planina 34, 50, 61
 Šefela 18, 63, 75–81, 132, 140, 155, 166,
 181, 183, 190
 Šefela, severní 78
 Šefela, severovýchodní 78
 Šekem 13, 19, 27, 30–38, 43–45, 64, 69,
 70, 72, 78, 81, 88, 95n, 101, 103n, 171,
 176, 178, 181, 190, 194, 196
 šekemská vysočina 196
 Šílo 25, 39–45, 70n, 177n
 Šim'on v Jizreelském údolí 30
 Šúf, pohoří v Libanonu 103, 197
 Šúnem 99, 133

 Taanach 42, 87, 99, 143n, 149, 152, 157,
 169
 Tamar, pevnost 184
 Tapúach 64
 Tel Beeršeba 156
 Tel Dan 109, 111, 133, 139, 143, 150,
 152, 158n
 Tel Dan, stéla z 86
 Tel Dór 100
 Tel Hadar 51, 138

 Tel Charaím 130, 134, 137
 Tel Jokneám 30, 34, 48
 Tel Keisan 48, 50
 Tel Kinneret 48
 Tel Rechov 20, 35, 48–50, 98, 138, 149n,
 157, 170
 Tel Rekeš 34
 Tel Šimron 35
 Tel Wawijat 45
 Tell Abú al-Hawám 48
 Tell adh-Dhahab aš-Šarkí 178
 Tell al-Rimach 159
 Tell ar-Rumaith 128n
 Tell el-Far'ah (Tirsa) 19, 88–92, 94n, 105
 Tell el-Ful 58, 73
 Tell el-Chammá 150, 152
 Tell el-Umeiri 132
 Tell en-Nasbe (místo biblické Mispy)
 58
 Tell es-Safí 150, 152, 154
 Tell ez-Zira' v Jordánsku 132
 Tirsa, biblická 88
 Tirsa, město 61, 82, 85, 87–92, 95n,
 100n, 104n, 132, 157, 181
 Tirsa, územní útvar 83, 96, 100n, 103
 Týros 30, 134n, 137

 vádí Mudžib (biblický Arnón) 132
 vádí al-Walla 124
 vádí ath-Thamad 124

 Zajordání 18, 36, 61, 81, 96, 99n, 110,
 132, 136, 138, 141, 176–178, 197
 Zajordání, jižní 166
 Zajordání, Královská cesta v 36
 Zajordání, severní 130, 153
 Zajordánská plošina 128, 140, 156

EDICE TEOLOGIE

Israel Finkelstein

ZAPOMENUTÉ KRÁLOVSTVÍ

Archeologie a dějiny severního Izraele

Z anglického originálu *The Forgotten Kingdom: The Archeology and History of Northern Israel*, vydaného v roce 2013 nakladatelstvím Society of Biblical Literature v Atlantě, přeložila Marie Čapková
Odborná revize doc. Filip Čapek, Th.D.
Typografie Zbyněk Kočvar
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o., v Praze roku 2016 jako svou 1538. publikaci
Vydání první. AA 8,46. Stran 240
Odpovědná redaktorka Radka Fialová
CPI Moravia books s. r. o.
Doporučená cena 288 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-757-1